Ombudsman: "Mediasiya ailə mübahisələrinin qeyri-rəsmi prosedurlarla həlli və uşaq hüquqlarının müdafiəsi üçün əlverişli imkandır"

Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman) Səbinə Əliyeva ölkəmizdə məhkəmə-hüquq sahəsində həyata keçirilən islahatların tərkib hissəsi kimi təsis olunan mediasiya institutunun yaradılması zərurəti, tətbiqi, fəaliyyət mexanizmi və rolu barədə AZƏRTAC-a müsahibə verib. Müsahibəni təqdim edirik.

- Hörmətli Səbinə xanım, əvvəlcə müsahibə üçün şərait yaratdığınıza görə sizə təşəkkürümüzü bildiririk. Məlum olduğu kimi, son illər ölkəmizdə aparılan hüquqi islahatlar nəticəsində mübahisələrin daha səmərəli həlli məqsədilə yeni bir institut - mediasiya institutu yaradılıb. Bu institutun səmərəliliyi haqqında nə deyə bilərsiniz?

- Müsahibə təklifiniz üçün sizə təşəkkürümü bildirirəm. İlk olaraq qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində mediasiyanın tətbiqi və hüquq məkanına inteqrasiyası prosesinə müstəqilliyin ilk illərindən başlanılmışdır. Mediasiyanın qanunvericilik əsaslarının möhkəmləndirilməsi, bu institutun hüquq sisteminə inteqrasiyasının intensivləşdirilməsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin müvafiq fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi"ndə nəzərdə tutulub. Müvafiq olaraq, "Mediasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul olunub, "Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydaları" təsdiqlənib və Mediasiya Şurası təsis edilib.

Mediasiya mübahisələrin neytral, qərəzsiz və işdə marağı olmayan üçüncü şəxslər tərəfindən məhkəməyədək alternativ həlli yoludur. Bu proses tərəflərin hüquq bərabərliyi və əməkdaşlığı, mediatorların qərəzsizliyi və müstəqilliyi, mediasiya prosesinə müdaxilənin yolverilməzliyi və konfidensiallıq prinsiplərinə əsasən həyata keçirilməlidir. Könüllülük mediasiyanın əsas prinsiplərindən birini təşkil edir. Bununla belə "Mediasiya haqqında" qanuna əsasən, kommersiya mübahisələri, həmçinin ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl tərəflərin ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etmələri barədə imperativ norma müəyyən edilib.

Bu praktika müxtəlif ölkələrdə fərqli xarakter daşıyır. Məsələn, Türkiyə, İtaliya və digər ölkələrdə Azərbaycan təcrübəsində olduğu kimi ilkin mediasiya məcburi olduğu halda, Rusiya, Belarus, Qazaxıstan, Ukrayna kimi ölkələrin qanunvericiliyinə əsasən, mediasiya bütün hallarda könüllü xarakter daşıyır. Bəzi ölkələrdə isə ən azından bir tərəfin mediasiya prosesinin keçirilməsi ilə bağlı müraciəti olduqda ilkin mediasiyanın imperativ qaydada keçirilməsi nəzərdə tutulur.

- Mediasiya institutunun tətbiqi hansı zərurətdən irəli gəlir?

- Hesab edirəm ki, mediasiya prosesi xüsusilə biznes sektoru üçün əhəmiyyətli bir vasitədir. Belə ki, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı yaranmış mübahisələrin həlli məqsədilə birbaşa məhkəməyə müraciət edilməsi biznes üçün bir sıra neqativ nəticələrə, o cümlədən işgüzar münasibətlərin dayandırılmasına, əlavə vaxt itkisinə, eləcə də vəkillərin cəlb edilməsi ilə böyük maliyyə məsrəflərinə səbəb ola bilir. Mediasiya institutu bu maneələrdən yan keçməyə, müvafiq itkilərin qarşısını almağa və ya itkilərin minimuma endirilməsinə zəmin yarada bilər.

Bundan başqa, mediasiya vətəndaşlara da məhkəmə proseslərinə getmədən, mediasiya prosesində iştirak etməklə mübahisələrin qısa vaxt ərzində, peşəkar hüquqi yardımdan istifadə etmədən həll edilməsi, bununla da hüquqların çevik və effektiv müdafiəsi üçün imkanlar yarada bilər. Daha bir müsbət məqam tərəflərin mediasiya prosesinə tam şəkildə nəzarət edə bilməsidir.

- Bir az əvvəl ailə mübahisələri ilə bağlı məsələyə də toxundunuz. Bu mübahisələrin həllində mediasiya institutunun rolu nədən ibarətdir? Bu halda nəyə diqqət edilməlidir?

- Hesab edirəm ki, mediasiyanın tətbiqi sahələrindən birini təşkil edən ailə mübahisələrində mediasiya münaqişənin qeyri-rəsmi prosedurlarla sülh yolu ilə həllinə nail olmaq, eləcə də məhkəmə çəkişmələrini və bununla bağlı uşaq hüquqlarının müdafiəsi üçün əlavə tədbirlərin tətbiqini istisna etmək üçün əlverişli imkandır. Ailə mübahisələrində mediasiyanın keçirilməsi zərurəti uşaq hər iki valideynlə birlikdə yaşadıqda, valideynlər ayrı yaşadıqda, habelə uşaqlar valideyn himayəsindən məhrum olduqda yarana bilər. Bütün hallarda mediasiya ilk növbədə uşağın maraqlarına cavab verməli, uşaqların ailə tərbiyəsinin üstünlüyü, onların rifahına və inkişafına qayğı, hüquq və mənafelərinin müdafiəsinin təmin olunması prinsiplərinə uyğun həyata keçirilməlidir.

Ailə mübahisələri barədə danışarkən bəzi statistik məlumatlara da diqqət yetirmək istərdim. Rəsmi statistikaya əsasən, 2019-cu ilə nisbətən 2020-ci ildə nikahların sayı təxminən iki dəfə azalsa da, boşanma hallarının sayı demək olar ki, dəyişməyib.

Boşanmalar bir sıra hallarda o qədər adi hala çevrilir ki, artıq ailədaxili problemlərin həllində ümumi qəbul edilmiş vasitə hesab olunur. Lakin boşanmalar da bir çox hallarda problemsiz ötüşmür. Həmin ərəfədə tərəflər o qədər neqativ emosiyalara qapanırlar ki, artıq hüquqazidd hərəkətlər etməyə başlayır, bir çox hallarda uşaqların hüquqi maraq və mənafelərini nəzərə almırlar. Bu kimi hallar xüsusən uşaqların kimin himayəsində qalması, harada yaşaması, ünsiyyət hüququnun təmin edilməsi və aliment ödənişlərinin təyin olunması zamanı özünü büruzə verir.

Digər tərəfdən, təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-rəsmi nikahların da sayı az deyildir. Belə münasibətlər isə ailə mübahisələrinin yaranmasına, bu cür ailələrdə doğulmuş uşaqların hüquqlarının pozulmasına gətirib çıxara bilər. Statistikaya diqqət yetirsək, 2020-ci ildə rəsmi qeydə alınmamış nikahda olan qadınlar tərəfindən doğulmuş uşaqların sayı doğulan uşaqların ümumi sayının 14 faizini təşkil edib. Bu göstərici risk altında olan uşaqların sayından xəbər verir ki, bu da narahatlıq doğurmaya bilməz.

Ailə mübahisələrində tərəflərin qarşılaşdıqları və həll edilməli olan əsas məsələlərdən biri də aliment ödənişləri ilə bağlıdır. Bəzən alimenti ödəməli olan tərəf bu ödənişin təyinatını başa düşmək istəmir və qarşı tərəfə neqativ münasibəti, şəxsi prinsipləri səbəbindən ödənişlərin aparılmasından yayınır. Təəssüf doğuran hallardan biri də aliment ödənişlərindən imtinaya məcbur etmək məqsədilə borclu tərəfindən ünsiyyət hüququndan və digər vasitələrdən suiistifadə edilməsidir. Bu isə borclunun bir valideyn kimi üzərinə düşən vəzifələri dərk etməməsindən xəbər verir. Digər tərəfdən, aliment ödənişləri ilə əlaqədar çətinliklər zəruri icra tədbirlərinin həyata keçirilməməsi və ya vaxtında həyata keçirilməməsi ilə də bağlı olur. Ümumiyyətlə, alimentlə əlaqədar müvəkkilə ünvanlanan bütün şikayətlər üzrə araşdırmalar aparılmaqla, məhkəmə qərarlarının icrası istiqamətində zəruri tədbirlər görülür.

Bütün hallarda ailə mübahisələri zamanı uşaqların cəmiyyətdə normal inkişafını təmin etmək məqsədilə onların yaşayış, təhsil və tərbiyə məsələləri, sosial-psixoloji durumu ön planda olmalıdır.

- İnsan hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində Mediasiya Şurası ilə Ombudsman təsisatının əməkdaşlığını nədə görürsünüz?

- Əslində, ombudsman Konstitusiya qanunu ilə müəyyən edilmiş səlahiyyətlər əsasında bir sıra funksiyalarla yanaşı, eyni zamanda dövlət qurumları, yerli özünüidarəetmə orqanları, ictimai təşkilatlar və vətəndaşlar arasında körpü rolunu oynayır, bir çox hallarda barışdırıcı funksiya yerinə yetirir.

Digər tərəfdən, mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi ilə birbaşa bağlıdır. Bu baxımdan qeyd olunan məsələlər bizim üçün də əhəmiyyət kəsb edir və tərəfimizdən bu sahədə Mediasiya Şurası ilə əməkdaşlığa xüsusi önəm verilir. Qeyd olunan sahədə fəaliyyətin əlaqələndirilmiş qaydada düzgün və səmərəli təşkili nəticə etibarilə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının effektiv müdafiəsinə imkan yarada bilər.

Məlumat üçün nəzərinizə çatdırım ki, ölkəmizdə mediasiya institutunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, maarifləndirmə işinin təşkili, pozulmuş hüquqların bərpa olunması, aşkarlana biləcək funksional problemlərin aradan qaldırılması, eləcə də bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Ombudsman Aparatı ilə Mediasiya Şurası arasında əməkdaşlığın perspektivləri müzakirə edilib, bununla bağlı hər iki qurumda əlaqələndirici şəxslər müəyyənləşdirilib.

- Ümumiyyətlə, mediasiya ilə bağlı ombudsmana müraciətlər daxil olurmu?

- Mediasiya yeni yaranmış institutdur. İnsanlar bu institut barədə hələ də kifayət qədər məlumatlı deyillər. Digər tərəfdən, bəzi hallarda mediatorlar fəaliyyətləri zamanı müəyyən nöqsanlara yol verə bilir ki, bu da mübahisəli hallara səbəb olur. Məlum olduğu kimi, bu cür şikayətlərə baxılması və onların operativ həlli məqsədilə Mediasiya Şurasında Çağrı mərkəzi və İntizam komissiyası da fəaliyyət göstərir.

Bununla belə, mediatorların fəaliyyəti ilə bağlı ombudsmana da müəyyən şikayətlər daxil olur. Həmin şikayətlərlə əlaqədar tərəfimizdən Mediasiya Şurasına müraciətlər edilib. Həmin müraciətlərin həlli operativ qaydada təmin olunub.

Bir sıra hallarda, xüsusən vətəndaşların "Mediasiya haqqında" qanunun tələbləri ilə bağlı məlumatsız olduqları hallarda tərəfimizdən onlara qanunvericiliyin tələbləri izah edilməklə cavablar verilir.

Hesab edirik ki, şikayətlərin araşdırılması üzrə birgə əməkdaşlıq mediasiya sahəsində mövcud ola biləcək boşluqların, problemlərin aşkarlanması və monitorinqi, habelə bu sahənin təkmilləşdirilməsi perspektivi baxımından əhəmiyyətlidir.

- Mediasiya sahəsində bundan sonra hansı işlər görülməlidir?

- Hesab edirəm ki, mediasiya sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsi təhlil edilməklə, eləcə də ölkəmizin hüquq sistemi, cəmiyyətin hüquq düşüncəsi və ənənələri nəzərə alınmaqla mediasiya institutunun davamlı təkmilləşdirilməsi məqsədəmüvafiqdir. Məsələn, mediasiya məhkəmə qərarlarının icrası prosesində də kifayət qədər effektiv ola bilər.

Bununla yanaşı, mediasiya institutunun bu və ya digər formada təhsil sistemində tətbiqi də əhəmiyyətli ola bilər. Belə ki, digər ölkələrin təcrübəsində "məktəb mediasiyası"nın tətbiqi diqqətçəkən məqamlardandır. Hesab edirəm ki, bu praktikanın öyrənilməsi və hər hansı formada ölkəmizdə tətbiqi şagirdlər və müəllimlər arasında, eləcə də müəllim-şagird münasibətlərində yarana biləcək mübahisələrin, habelə bullinq probleminin səmərəli həllinə töhfə verə bilər.

Digər bir müsbət təcrübə penitensiar müəssisələrdə, o cümlədən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin cəza çəkdikləri müəssisələrdə mediasiya institutunun tətbiqi ilə bağlı ola bilər. Bu təcrübə Avropanın bir sıra ölkələrində, eləcə də ABŞ-da tətbiq olunmaqdadır.

Bəzi ölkələrdə mediasiya sessiyasının hakimlər tərəfindən də həyata keçirilməsi imkanları nəzərdə tutulub. Bu halda hakim mediator qismində çıxış edir və iclas protokolu tərtib olunmur. Həmin təcrübə də öz növbəsində nəzərdən keçirilə bilər.

Mediasiya sahəsində məlumatlılıq səviyyəsinin artırılması məqsədilə mərkəzdə və regionlarda maarifləndirmə, məlumatlandırma və təbliğat işinin təşkili, maarifləndirici çap materiallarının hazırlanması ilə mediasiyaya marağın yaradılmasını zəruri hesab edirəm. Belə ki, insanlar mediasiyanın mübahisələrin məhkəməyədək həllindəki rolunu, üstünlüklərini anlamalı, özləri mediasiyanın keçirilməsində maraqlı olmalıdırlar.